

Ieromonah Dr. Petru Pruteanu

www.teologie.net

O ANAFORA ALEXANDRINĂ NECUNOSCUȚĂ. PREZENTAREA TEXTULUI LITURGIC DE PE PAPIRUSUL DE LA BARCELONA (SEC. IV)

Imagine: ultima pagină de pe Papirusul de la Barcelona.

Zăbriceni, 2010

I

Până acum câțiva ani, istoria vechilor Anaforale și Liturghii se limita la *Didahia celor 12 Apostoli* (*Διδαχή*)¹, *Apologia I a Sf. Iustin Martirul și Filosoful, Tradiția Apostolică* (*Αποστολική Παράδοσις*) pusă pe seama Sf. Ipolit Romanul, *Constituțiile Apostolice* sau *Așezămintele Sfinților Apostoli* (*Αποστολικά Διαταγαι*), *Echologhiul lui Serapion de Tmuis*, *Testamentum Domini nostri Jesu Christi* și alte câteva izvoare,² care ne aduc informații mai mult sau mai puțin directe și autentice cu privire la Liturghia din primele trei secole și chiar sec. IV (până la scrierea și generalizarea Anaforalelor bizantine ale Sf. Vasile cel Mare și Ioan Gură de Aur). Nu putem nega faptul că, în ciuda sutelor de studii pe marginea izvoarelor mai sus enumerate, știința liturgică are încă multe probleme neelucidate cu privire la vechea Liturghie, de aceea fiecare text sau indiciu nou este intens studiat și analizat.

Anume un astfel de izvor inedit dorim să vă prezentăm în cele ce urmează; este vorba de *Anafora* [anonimă] *de pe papyrusul din Barcelona* – din secolul al IV-lea. Această *Anafora*, alături de o rugăciune de mulțumire după împărtășire, alte două pentru bolnavi și un imn în *acrostih* sunt de fapt o mică parte (și singura cu caracter liturgic) din *Codex miscellaneus*. Descifrarea și publicarea acestor texte liturgice se datorează în mare parte lui Ramon Roca-Puig³, deși cu acestea s-au ocupat și alți specialiști, în special tineri liturgiști ruși precum pr. prof. Mihail Jeltov⁴ și colegii acestuia: Andrei Vinogradov, Mihail Asmus ș.a.

¹ Așa cum am scris și în cartea noastră, cap. IX-X din *Didahia* nu reprezintă de fapt un text de Anafora, ci niște parafrazări ale acesteia sau poate rugăciuni ale celei mai sacramentalizate agape din sec. I. În sprijinul acestei afirmații am adus o serie de argumente foarte concludente care spulberă vechile ipoteze de sorginte apuseană cu privire la *Didahia* (vezi: Ierom. Petru Pruteanu, *Liturghia Ortodoxă – istorie și actualitate*, Ed. Sophia, 2008, pp. 35-36).

² O analiză sistematică a acestor izvoare liturgice, precum și o minimă bibliografie cu referire la ele, puteți găsi în cartea noastră: *Liturghia Ortodoxă – istorie și actualitate*, pp. 32-50.

³ *Anafora de Barcelona i altres pregàries: Missa del segle IV*, (introducere, text grecesc cu traducere în catalană și studiu), Barcelona, 1994, 1996², 1999³, 151 pag. Este foarte importantă recenzie la această lucrare făcută de părintele profesor Mihail Jeltov și Andrei Vinogradov (vezi: *Рецензия // Христианский Восток*, СПб, 2002 [M., 2006], T. 4, C. 565-586); și articolul lor: „Барселонский папирус”, în *Православная Энциклопедия*, том 4, pp. 352-354. Trebuie să remarcăm că profesorii ruși au găsit mai multe greșeli și inexactități legate de descifrarea și editarea textului de pe acest papyrus și propun o analiză foarte amplă și riguros științifică asupra acestei probleme.

⁴ *Греческая литургия IV века в папирусе Барселон. Папир. 154b–157b // Богословский сборник*. М., 2002. № 9. С. 240–256; dar mai ales *The Anaphora and Thanksgiving Prayer from the Barcelona Papyrus: An Underestimated Testimony to the History of the Anaphora in the Fourth Century // Vigiliae Christianae*. Leiden, 2008. Vol. 62. P. 467–504.

Singura referință de până acum în liturgica românească cu privire la acest izvor ne aparține tot nouă,⁵ dar am hotărât ca acel modest început să-l dezvoltăm într-un studiu separat, pentru „a nu ține sub obroc” această comoară inestimabilă pentru știința liturgică. Ca și în cartea noastră, aici vom face o analiză succintă a textului și vom reda însuși textul grecesc și traducerea românească a Anaforalei, făcând unele precizări pe care le-am considerat necesare și utile.

II

Descoperim în acest papirus (aflat acum la Barcelona) o Anafora de origine egipteană de la sfârșitul secolului al III-lea sau cel târziu începutul secolului al IV-lea și care e mult mai veche decât o altă Anafora alexandrină incompletă, cea din papirusul de la Strasbourg (secolul al V-lea)⁶. Aceasta din urmă, considerată până nu demult cea mai veche Anafora în limba greacă descoperită în formă primară (deci fără modificări sau copieri ulterioare), are mai multe lacune, dintre care cele mai importante sunt lipsa epiclezei și a cuvintelor de instituire. Neținând seama de aceste lacune, unii cercetători s-au lansat în ipoteze greșite, precum că la început Anaforalele nici nu aveau aceste elemente care au apărut abia în secolul al IV-lea.⁷ Iată însă că descoperirea acestei Anaforale de la Barcelona, mult mai veche ca cea de la Strasbourg și poate chiar mai veche de secolul al IV-lea, spulberă aceste idei greșite, ea conținând și cuvinte de instituire și epicleză. Deci putem spune că **cel mai**

⁵ Ierom. Petru Pruteanu, *Liturgia Ortodoxă – istorie și actualitate*, pp.47-47; 338-341.

⁶ *Bibl. Nat. de l'Univers. de Strasbourg. Papyrus gr. 254*; Textul a fost editat și datat de către M. Andrieu și P. Collomp în anul 1928. Ca dată a redactării papirusului s-a considerat prima jumătate a secolului al V-lea sau chiar sfârșitul secolului al IV-lea.

⁷ De fapt, afară de un număr mic de cercetători (E. Klimartin, E. Mazza ș.a.), se consideră că textul de pe papirusul de la Strasbourg nu reprezintă o Anafora întreagă. K. Gamber, G. Cumming, M. Jeltov ș.a. consideră că este vorba de un fragment de Anafora (doar *Praefatio* și *Intercessio*), pentru că restul foilor ar fi pierdute, iar Wegman crede că e o rugăciune întreagă, dar care nu este Anafora, ci doar este înrudită cu Anafora Sfântului Marcu (cf. Walter D. RAY, *The Strasbourg Papyrus*, // *Essays on Early Eastern Eucharistic Prayers* / Paul Bradshaw, Minnesota, 1997, pp. 40-41; M. JELTOV, *Древние alexandрийские анафоры*, // *Богословские труды*, Москва, 2003, Сборник 38. pp. 276-278). În baza unei bibliografii învechite și în lipsa de cunoștințe temeinice în domeniul liturgicii, diaconul prof. Ioan Ică jr. a tradus și publicat în românește *textul de pe Papirusul de la Strasbourg 254*, fără a preciza că nu este vorba de o Anafora (completă), ci de un fragment și acela foarte disputat (vezi: *Canonul Ortodoxiei*, Ed. Deisis / Stavropoleos, 2008, pp. 877-878; cartea conține și alte inexactități în materie de liturgică și nu numai, dar e totuși o ediție „revoluționară” în teologia românească).

vechi text grecesc descoperit al unei Anaforale este cel de pe papirusul de la Barcelona. Originalitatea, dar și veridicitatea textului poate fi observată din înrudirea cu Anafora din Evhologhiul lui Serapion de Tmuis și cu cea a Sfântului Athanasie cel Mare în varianta pergamentului de la Q'asr Ibrim.⁸

Ca și alte Anaforale alexandrine, această Anafora are următoarele părți: 1) *Dialog introductiv* (preanaforal); 2) *Praefatio*; 3) *Sanctus*; 4) *Epiclesis I*; 5) *Institutio*; 6) *Anamnesis*; 7) *Epiclesis II* (ce înlocuiește *Intercessio*, care aproape că lipsește); 8) *Doxologia finală* și *Amin*.⁹

Redăm mai jos textul în grecește și traducerea românească a acestei Anaforale, cu unele observații critice la notele de subsol. Precizăm că în text am introdus între paranteze speciale <...> unele cuvinte sau expresii pe care diferiți editori le-au considerat necesare. Spre sfârșit există o lacună în însuși textul papirusului unde, probabil din cauza copiatorului, a fost omis un rând (poate chiar două, dar nu mai multe) din text. Deși au existat diferite propuneri de a completa această lacună, am preferat să nu intervenim decât foarte discret, așa cum se va vedea mai jos.

III

TEXTUL ANAFORALEI DE PE PAPIRUSUL DE LA BARCELONA (SECOLUL AL IV-LEA)¹⁰

Εὐχαριστία περὶ ἄρτου καὶ ποτηρίου

- Ἄνω τὰς καρδίας ἡμῶν
- Ἔχομεν πρὸς Κύριον

⁸ Cf. Диакон Михаил ЖЕЛТОВ și А. ВИНОГРАДОВ, *Рецензия...* Deci este vorba despre o formă primară a Anaforalei Sfântului Athanasie, nu de cea aflată astăzi în uz la copti.

⁹ Диакон Михаил ЖЕЛТОВ, *Древние alexandрийские анафоры*, pp. 299-302; comparat cu: Idem, *Анафора ап. Фомы из Евхология Белого монастыря* // KANISKION, Москва, 2006, p. 305.

¹⁰ Ca text de referință pentru traducerea noastră a fost luată reconstrucția textuală făcută de Mihail JELTOV și A. VINOGRADOV. Aranjarea în aliniate ne aparține. Înainte de supratitlul acestei Anaforale – Εὐχαριστία περὶ ἄρτου καὶ ποτηρίου, textul mai conține cuvintele: Εἰς Θεός. Ἰησοῦς ὁ Κύριος / *Unul Dumnezeu. Iisus Domnul*, dar acestea nu fac parte din Anafora și, în general, e greu de stabilit sensul lor aici. Ele ne aduc aminte de răspunsul stranei: *Unul Sfânt, unul Domn, Iisus Hristos, întru slava lui Dumnezeu Tatăl. Amin!*, rostit după ecfonismul preotului: „Sfintele Sfinților!”.

- Ἐτι εὐχαροστήσωμεν
- Ἄξιόν καὶ δίκαιον

Ἄξιόν ἐστιν καὶ δίκαιον· σὲ αἰνεῖν, σὲ εὐλογεῖν, σὲ ὑμνεῖν, σοὶ εὐχαριστεῖν, Δέσποτα Θεὲ παντοκράτωρ <ὦ Πάτερ>¹¹ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ ποιήσας τὰ πάντα ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι, τὰ πάντα· οὐρανοὺς, γῆν, θάλασσαν καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς, διὰ τοῦ ἡγαπημένου σου παιδὸς Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ Κυρίου ἡμῶν, δι' οὗ ἐκάλεσεν ἡμᾶς ἀπὸ σκοτόυς εἰς φῶς, ἀπὸ ἀγνωσίας εἰς ἐπίγνωσιν δόξης ὀνόματος αὐτοῦ, ἀπὸ φθορᾶς θανάτου εἰς ἀφθαρσίαν, εἰς ζωὴν αἰώνιον·

ὁ καθήμενος ἐπὶ ἄρματος χερουβὶν καὶ σεραφὶν ἔμπροσθεν αὐτοῦ· ὧ παραστᾶσιν χίλια χιλιάδων καὶ μύρια μυριάδων ἀγγέλων, ἀρχαγγέλων, θρόνων καὶ κυριοτήτων, ἐμνούντων καὶ δοξολογούντων· μεθ' ὧν καὶ ἡμεῖς ὑμνοῦντες, λέγοντες,

Ἅγιος, Ἅγιος, Ἅγιος, Κύριος Σαβαώθ· πλήρης σου ὁ οὐρανὸς <καὶ ἡ γῆ>¹² τῆς δόξης σου· ἐν ἣ ἐδόξασας ἡμᾶς διὰ τοῦ μονογενοῦς σου καὶ πρωτοτόκου πάσης κτίσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ Κυρίου ἡμῶν· ὁ καθήμενος ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλωσύνης σου ἐν τοῖς οὐρανόις· ὃς ἔρχεται κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς· δι' οὗ προσφέρομεν κτίσματά σου ταῦτα, ἄρτον τε καὶ ποτήριον· αἰτούμεθα καὶ παρακαλοῦμέν σε ὅπως καταπέμψης ἐπ' αὐτὰ τὸ ἅγιόν σου καὶ παράκλητόν σου Πνεῦμα ἐκ Σιών¹³ οὐρανόιον εἰς τὸ σωματοποιῆσαι αὐτὰ καὶ ποιῆσαι τὸ<ν> μὲν ἄρτον σῶμα Χριστοῦ, τὸ δὲ ποτήριον αἷμα Χριστοῦ, τῆς καινῆς διαθήκης·

Καθὼς καὶ αὐτός, ἡνίκα ἔμελλεν παραδιδόναι <ἐαυτόν>¹⁴, λαβὼν ἄρτον καὶ εὐχαριστήσας καὶ ἔκλασεν καὶ ἔδωκεν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ λέγων·

¹¹ Această paranteză a fost propusă în 2002 de părintele prof. Mihail Jeltov, dar mai târziu (2006 și 2008) dânsul a renunțat la ea, pe motiv că un text asemănător (fără adaos) a fost găsit în „Anafora Sf. Athanasie” (vezi: M. Zheltov, *The Anaphora and Thanksgiving Prayer from the Barcelona Papyrus...*, p. 497, nota 64). Nouă însă ni se pare acest adaos ca fiind binevenit pentru claritatea dogmatică a textului.

¹² Paranteză propusă de Ramon Roca-Puig, dar neacceptată de mai mulți liturgiști, printre care și cei ruși, tot pe motivul că sunt și alte Anaforale fără un astfel de adaos.

¹³ Acest loc este disputat de editorii textului, mai ales că papyrusul e greu descifrabil. Noi am preferat varianta mai logică, propusă de liturgiștii ruși.

¹⁴ Paranteză propusă de Ramon Roca-Puig și acceptată de toți.

Λάβετε, φάγετε, τοῦτό μου ἔστιν τὸ σῶμα. Καὶ ὁμοίως, μετὰ τὸ δειπνῆσαι, λαβὼν ποτήριον, εὐχαριστήσας, ἔδωκεν αὐτοῖς λέγων· Λάβετε, πίετε τὸ αἶμα τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυννόμενω εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν·

Καὶ ἡμεῖς τὸ αὐτὸ ποιούμεεν εἰς τὴν σὴν ἀνάμνησιν, ὡς ἑκαῖνοι ἄν, οὖν ἔρχοντες ποιούντες σου τὴν ἀνάμνησιν τοῦ ἁγίου μυστηρίου διδασκάλου καὶ βασιλέως καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Ναὶ, ἀξιούμέν σε, δέσποτα, ὅπως εὐλογῶν εὐλογήσης καὶ ἀγίως ἀγιάσης <...>, ὥστε γενέσθαι¹⁵ τοῖς πᾶσιν ἐξ αὐτῶν μεταλαμβάνουσιν εἰς πίστιν ἀδιάκριτον, εἰς μετοχὴν ἀφθαρσίας, εἰς κοινωνίαν Πνεύματος ἁγίου, εἰς καταρτισμὸν πίστεως καὶ ἀληθείας, εἰς συντελείωσιν παντὸς θελήματός σου, ἵνα ἔτι καὶ ἐν τοῦτω δοξάζωμεν τὸ πανέντιμιον καὶ πανάγιον ὄνομά σου, διὰ τοῦ ἁγιασμένου σου παιδὸς Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ Κυρίου ἡμῶν, δι' οὗ σοὶ δόξα, κράτος εἰς τοὺς ἀκηράτους αἰῶνας τῶν αἰῶνων, Ἀμήν.

* * *

TRADUCEREA ÎN ROMÂNESTE A ANAFORALEI DE PE PAPIRUSUL DIN BARCELONA

Mulțumire pentru pâine și Potir

- *Sus inimile noastre*
- *Avem către Domnul*
- *Încă să[-I]¹⁶ mulțumim*
- *Vrednic și drept [este]*

¹⁵ Așa cum am spus mai sus, aici textul de pe papirus are o lacună. Deși s-au făcut mai multe propuneri de completare a textului, noi, urmând liturgiștilor ruși, am introdus doar o scrută expresie întâlnită și în Anaforelele bizantine, pentru a face textul mai clar, dar lăsând totuși să se înțeleagă că e vorba despre o lacună textuală (la care ar fi de dorit să nu se intervină în mod subiectiv). La fel am procedat și în traducerea românească.

¹⁶ Parantezele pătrate „[...]” din această traducere încadrează cuvinte și expresii care se cer introduse în textul românesc pentru o mai bună înțelegere a lui.

Vrednic și drept este a Te lăuda, a Te binecuvânta, a-Ți da laudă, a-Ți mulțumi, Stăpâne Dumnezeule Atotțiitorule <Părinte> al Domnului nostru Iisus Hristos¹⁷, Care ai făcut toate din neființă întru ființă, toate – cerurile, pământul, marea și toate [ce sunt] în ele¹⁸, prin iubitul Tău Prunc Iisus Hristos, Domnul nostru¹⁹; prin Care ne-ai chemat pe noi din întuneric la lumină²⁰, de la necunoștință la cunoștința slavei numelui Său, de la stricăciunea morții la nestricăciune²¹, spre viața veșnică²²;

Cel Care stă pe car, [cu] heruvimii și serafimii înaintea Lui²³; Cel înaintea Căruia stau de față mii de mii și miriade de miriade de îngeri²⁴, arhangheli, tronuri și domnii²⁵ cântând și slavoslovind: cu care și noi, cântând, grăim:²⁶

„Sfânt, Sfânt, Sfânt Domnul Savaot, plin este cerul <și pământul> de slava Ta”²⁷, cu care ne-ai slăvit [și pe noi]²⁸ prin Unul-Născut al Tău, mai întâi născut decât toată zidirea²⁹, Iisus Hristos, Domnul nostru, Cel ce șade de-a dreapta mării Tale în ceruri³⁰, Care vine să judece viii și morții³¹, prin Care aducem aceste zidiri ale Tale: pâinea și Potirul; cerem și Te rugăm să trimiți peste ele Sfântul Tău și Mângâietorul Tău Duh din Sionul ceresc, spre a întrupa acestea și a face: pâinea – Trupul lui Hristos, iar Potirul – Sângele lui Hristos, al Noului Legământ, precum și El Însuși³², când voia să Se dea <pe Sine>, luând pâinea și mulțumind, a frânt și a dat ucenicilor Săi³³ zicând:

„Luați, mâncați, acesta este Trupul Meu”³⁴; și asemenea, după cină³⁵, luând potirul, mulțumind le-a dat lor zicând³⁶: „Luați, beți Sângele care pentru mulți se varsă spre lăsarea păcatelor”³⁷;

¹⁷ Cf. Efeseni 1:17

¹⁸ Cf. II Macabei (LXX) 7:28

¹⁹ Cf. Fapte 3:13; 4:30; Efeseni 1:16 (a se vedea textul grecesc)

²⁰ Cf. II Tesaloniceni 2:14; I Petru 2:9; Fapte 26:18

²¹ Cf. IV Macabei (LXX) 9:22; Romani 8:21; I Corintheni 15:41

²² Cf. Daniel 12:2; Matei 25:46; Ioan 4:14, 6:27; Fapte 13:48; Romani 5:21

²³ Cf. Isaia 6:2; Iezechiel 43:3

²⁴ Cf. Daniel 7:10

²⁵ Cf. Coloseni 1:16

²⁶ Cf. Daniel (LXX) 3:24

²⁷ Cf. Isaia 6:3

²⁸ Cf. Înțelepciunea lui Solomon (LXX) 18:8

²⁹ Cf. Coloseni 1:15

³⁰ Cf. Evrei 1:3; 8:1

³¹ Cf. II Timothei 4:1

³² Cf. Matthei 26:26-30; Marcu 14:22-26; Luca 22:14-39; I Corintheni 11:23-26

³³ Cf. Matthei 26:26a

³⁴ Cf. Matthei 26:26b; Marcu 14:22b

Și noi aceeași facem spre pomenirea Ta³⁸, precum aceia într-adevăr venind, făcând a Ta pomenire³⁹ a Sfintei Taine a Învățătorului și Împăratului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos.

Așa, ne rugăm Ție, Stăpâne, ca binecuvântând să binecuvântezi⁴⁰ și cu sfințenie să sfințești <..., ca să fie>⁴¹ tuturor care se împărtășesc din ele spre credință neatinsă, spre împărtășirea nesticăciunii, spre părtășie a Duhului Sfânt⁴², spre desăvârșirea credinței și adevărului⁴³, spre împlinirea a toată voia Ta, ca iarăși prin aceasta să slăvim preacinstit și preasfânt numele Tău, prin Sfințitul Tău Prunc Iisus Hristos Domnul nostru, prin Care Ție slava, puterea întru nesticăcioșii veci ai vecilor. Amin!

³⁵ Cf. Luca 22:20a; I Corintheni 11:25a

³⁶ Cf. Matthei 26:27a

³⁷ Cf. Matthei 26:28

³⁸ Cf. Luca 22:19b; I Corintheni 11:25b

³⁹ Cf. I Corintheni 11:25b-26

⁴⁰ Cf. I Cronici 4:10

⁴¹ Aici este lacuna textuală de pe papirus, despre care am vorbit mai sus.

⁴² Cf. Filipeni 2:1

⁴³ Cf. Efeseni 4:12